

Լյս աւերակք Տըրդատակուռ գեղեցկաշէնն են Գառնոյ ,
 Լյս պերճ քանդակք քարոզ կարդան մեր մեծութեանն անցելոյ .
 Լյս գոռ շինուածք զաչքս պշուցեալ հնութեանց խնդրակ պանդխտին
 Տան բարբառել նրմա թէ Հայք ըզվայելուչն ընտրէին .
 Լստ միւսիոնք , ձեք կորրնութեանք աստ տեսանին և յոնեան ,
 Համայն յայտնէ զաջողութիւն ճարտար ձեռին թորգումեան :
 Վաջդ իմ Տըրդատ երբ սիրելոյ քեռդ ըզ՝ Գառնին կառուցեր ,
 Համարէիր ըզՀայաստան այսպէս անշէն գոլ ուաւեր
 Եւ դու Լնի , յետին պարծանքդ Հայոց անկեալ կաս և դուն .
 Լնի միակ յոյս ուապաստան Լազրատունեան նոր գահուն ,
 Եւ դու կորեա՞ր ակն Լնիոյ երբեմն եղեալ դու ընտիր
 Որ ըզպատուէրս շըրջակայից նուաճեալ ազանց յըղէիր ,
 Դու որ գոռոզ և պերճ գնայիր ՚ի մէջ բազում քաղաքաց
 Սակս անհամար քոյ պալատանց և սիգաճեմարքունեաց .
 Յայնչափ փառաց հետք քո միայն յամօթ մեր , ո՛հ , մընացին ,
 Օ ի կոչեցաք ըզթընամիս մեք և զոսոխս իսկ ինքնին .
 Օ իմորդ , աւաղ , յայդքան փառաց շըքեղազարդ գահոյից
 Ի հոյլս իջեր դըժոխմբեր և թաղծագին աղիտից : . . .
 Ո՛հ միանգամ գունդ ազգակցացս ՚ի տըխուր վայրս եկեսցէ ,
 Եւ նդ ամօթոյն իւր նըշուակ հաւաչելով ՚ի սըրտէ
 Ուսցի քանի՜ աղէտս անբոյժըս պատճառէ հայրենեաց
 Լնզուգութիւն սրտից ՚ի ջան հասարակացըն բարեաց :

ՍՐԱՊԻՈՆ ՀԵՔԻՄԵԱՆ

ԱԸ . ՌԱՖ . ՎԱՐԺ .

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Արեայ :

Լյս զարմանալի կենդանին մէկէն
 կը ճանչցուի իրեն զրահապատ ձեռ-
 վը , որով կարծես թէ երկու հաստ
 վահաններու մէջ լաւ մը գոցուած է ,
 ու միայն գլուխը վիզը՝ պոչն ու թա-
 թերը դուրս են , և սովորաբար ա-
 նոնք ալ ներս կրնայ քաշել ամփոփել :
 Ուրիշ կենդանիներ ալ կը գտնուին
 որ կռնակնին ոսկրէ պատեան ունին ,
 բայց աս պատեանը իրենց մօին ու
 ոսկորներուն հետ այնպէս կպած չէ՝
 ինչպէս որ կրիայինը . վասն զի ասոր
 բոլոր ոսկորներն ու ջղերը իր պատե-
 նին հետ այնպէս կպած ու խառնուած

են որ առանց զինքը սպաննելու չես
 կրնար պատենէն զատել : Արիաներ
 կան որ վզերնին չեն կրնար ներս քա-
 շել , բայց շատ տեսակներուն վիզն ալ
 կը քաշուի ներս :

Արիային գլուխը՝ մարմնոյն նայե-
 լով խիստ պզտիկ է , աչուրներն ալ
 թուջոց աչուրներուն պէս իրեք հատ
 կոպ ունին : Երբ ու ճճիներ ուտե-
 լով կ'ապրի , բայց խիստ քիչ բան կ'ու-
 տէ , ու ամիսներով և ինչուան տարի-
 ներով ալ առանց բան մը ուտելու ապ-
 րածը տեսնուած է : Երբ ամեղները
 խիստ ուժով են . այնպէս որ բան մը
 խաճնելու ըլլայ նէ , գրեթէ անկա-
 րելի կ'ըլլայ բերնէն քաշել հանելը :

1 լտ . Testudo. Գղ . Tortue. Խտ . Tartaruga.
 ՏՃ . Թոդաշէ , Գոճէ պաշա :

Հաւկիթները, որ հաստ կճեպ մը ունին, աւազի կամ հողի մէջ կը թաղէ, ու հոն արեւուն տաքութեամբ կը բացուին: Արուններն ընդհանրապէս էգերէն պզտիկ են, ու սովորաբար ասով կը ճանչցուին որ իրենց փորուն տակի պատեանը քիչ մը աւելի ներս մտած է: Աեանքերնին խիստ երկայն է. հարիւր քսան տարի ապրողը շատ տեսնուած է, բայց ինչուան երկու հարիւր տարիէն աւելի ապրողներն ալ կը յիշուին:

Արիային տեսակները շատ են, ու տարբեր տարբեր բնաւորութիւններ ու կազմուածքներ ունին. բայց դըլխաւոր չորս ցեղ կը բաժնուի, այսինքն ցամաքային կամ ոսպին, ճախային, գետային ու ծովային: — Զամաքային կրիային թաթերը կտրած ձեռքի կամ ոտքի կը նմանին՝ կտր, ու հինգ հինգ հատ կարճ մատուրներ կամ ըզունկներ ունին առջևինները, ետևիններն ալ չորս չորս հատ: Ասոր տեսակներուն մէջ ամենէն հասարակը դեղնապոյն է ու գրեթէ տասը մատնաչափ մեծութեամբ: — Ղախային կամ լճային կրիաները աւելի շատուր են, ցամաքայիններէն շուտ կը շարժին, ու թաթերնին այնպէս է որ ջրի մէջ ալ կրնան լողալ. ասոնց ալ պատեանը գրեթէ միակտուր է անոնց պէս, ու մսերնին կ'ուտուի: Ասոր մէկ տեսակը կայ Աուստրալի մէջ որ հախախախ կ'ըսուի. պատեանը պզտիկ է, վիզը երկայն, գլուխը խիստ աճեւ ու ագեղ, քիթն ալ պատիճի պէս: — Վետային կրիաներուն թաթերը աւելի յարմար են լողալու. ասոնք տաք երկիրներու գետերն ու լճերը կը գտնուին. Աեզոսի մէջ մէկ տեսակը կայ որ կոկորդիլոսի մանր ձագերը կը ջարդէ. հիւսիսային Ամերիկայի գետերուն մէջ ալ մէկ ուրիշ տեսակը, որ խիստ կատաղի է ու միտը շատ փափուկ:

Սովային կրիաները ասոնց ամենէն ալ կը տարբերին իրենց թաթերուն տափակ ձևովն ու իրենց բնաւորու-

թեամբ. ասոնք խիստ աղէկ կը լողան ծովուն մէջ, երբեմն ալ ծովուն երեսը պառկած կը կենան ու թերեւ կը քնանան: Արբեմն ինչուան իրեք չորս հարիւր մղոն ցամաքէն հեռու ծովերուն մէջ կը գտնուին, և միայն հաւկիթ ձգելու համար ասոնց էգերը ցամաքը կ'ելլեն: Ասոնք այնպէս խոշոր կ'ըլլան որ ինչուան տասնհինգ ոտնաչափ շրջապատ ունեցող տեսնուած է, ու ինչուան հազար հինգ հարիւր ու հազար վեցհարիւր լիպրէ ծանրութիւն կ'ունենան: Տաք երկիրներու գրեթէ ամեն ծովերուն մէջ կը գտնուին, մանաւանդ Անթիլեան կղզիներուն քովերը. կը գտնուին աւելի Սիւլերկրական ծովուն մէջ, բայց քիչ:

Սովային կրիան գլխաւոր երկու տեսակ է. մէյմը կանաչ կրիայ՝ ըսուածը, մէյմըն ալ պարէնախառն ըսուածը: Առջինին երկայնութիւնը ինչուան վեց կամ եօթն ոտնաչափ կ'ըլլայ, ծանրութիւնն ալ ինչուան եօթը հարիւր կամ ութհարիւր լիպրէ. բայց սովորական մեծութիւնը չորս ոտնաչափէն աւելի չէ, ծանրութիւնն ալ անոր համեմատ. մէկ կրիային մսովը ինչուան երեսուն հոգի կրնայ կշտանալ: Առնդկին վրայի պատեանը տասուրիք կտոր գոյնզգոյն ոսկորէ է, ու առջևի երկու թաթերուն վրայ երկերկու ճանկ ունի զօրաւոր: Ամեծ տեսակը սովորաբար այրեցած գօտիին տակն եղած ծովերուն մէջ ու գետերուն բերանները կը գտնուի. շատը մէկտեղ ծովային խոտերով կ'ապրի, ու կղզիներու և աւազուտներու մօտ անապատ տեղեր կը բնակի: Վարնան ատեն աս կրիան գիշերանց ծովափը կը քաշուի՝ ջրէն բաւական հեռաւորութեամբ, անանկ որ ծովու ջուրը սաստիկ բարձրացած ատենն ալ իրեն չհասնիր. հոն առջևի թաթերով փոս մը կը փորէ՝ ինչուան երկու ոտնաչափ խորութեամբ,

1 Գ.Պ. Tortue franche.

2 Tortue imbriquée.

Կրիայի որս Վաղարշապատի մէջ :

ու երկու հարիւր յիսունի չափ հաւ-
կիթ կ'ածէ մէջն ու աւազով անանկ
կը ծածկէ որ ամենեւին յայտնի չը-
լար . տարին երկու անգամ հաւկիթ
կ'ածէ . և թէպէտ բնութեամբ շատ
վախկոտ է , բայց աս կերպովս ինք-
զինքը ամէն վտանգէ ապահով ու ա-
զատ կը կարծէ : Բնական բազմաձիւն
ըլլալով ըստ ինքեան պիտի շատնային .
բայց որովհետեւ ամէն տարի որսորդ-
ները թէ զիրենք կը բռնեն և թէ
հաւկիթնին կը վերցընեն , աս պատ-
ճառաւ չեն շատնար , հապա օրէ օր
ալ կը քիչնան : Հաւկիթները , որ
հաւու հաւկիթի չափ կան , արեւուն
սաստիկ տաքութեամբ քսան օրուան
մէջ կը բացուին . ու անոնց մէջէն

ձագերն ելածնուն պէս ծովը կը թա-
փին . քանի որ պզտիկ են՝ ուրիշ ամէն
կենդանեաց ձագերուն պէս ասոնք
ալ արագաշարժ են , ու քանի երթան
կը դանդաղնան : Բնական բերան շատ
նեղութիւն կը քաշեն ասոնք ջրին
խորն իջնելու . անոր համար շատն
ալ ջրին երեսը լողալով՝ ջրային թրու-
ջուններէն կը բռնուին , ջրին խորերն
ալ իջնողները մեծ ձկներուն կերա-
կուր կ'ըլլան , ասանկով մեծ մասեր-
նին կը ջնջուի : Բայց քանի որ կը
մեծնան՝ աւելի կրնան ձկներուն դէմ
դնել . մանաւանդ տարիէ մը վերջը
ձկներուն շատը չեն համարձակիր ա-
սոնց հետ կռուելու :

Բնական վրայի պատենին ու-

կորները խիստ թափանցիկ կ'ըլլան ու գոյնզգոյն, բայց շատ բարակ ալ ըլլալուն համար՝ այնչափ չեն գործածուիր՝ ինչպէս մէկալինը : Ս'իսը շատ առողջարար ու զովացուցիչ է, մանաւանդ գէրեղած ատենը . զօրաւոր դեղ է բորի նման հիւանդութեանց դէմ, նաւորդներուն ալ շատ առողջարար, ու Լարոպայի մէջ քիչ գըտնուելուն համար ալ շատ յարգի է, մանաւանդ Լ'նգղիա, ուսկից նաւեր կ'երթան ինչուան հնդկաց ուկիանոսը՝ միայն աս կրիան բռնելու, ու կը բերեն ողջ ողջ ինտրա կը ծախեն ու մեծ վաստակ կ'ընեն :

Պատենակուռ ըսուած կրիան առջինին հասարակ տեսակէն քիչ մը աւելի մեծ է . սովորաբար երկու հարիւր լիպրէ կը կշռէ, թէպէտ երբեմն ինչուան չորսհարիւր լիպրէ ծանրութեամբն ալ գտնուած է կ'ըսեն : Լ'սոր կռնըկի պատեանն ալ տասուիրեք հատ մթնագոյն ոսկորէ է, բայց ասոր պատենին կտորները հաստ են, ու մէկալինին պէս քովէ քով շարուած ըլլալու տեղը՝ կղմինտրի շարուածքին նման իրարու վրայ շարուած են, ասոր համար պառնէնախոռ ըսինք անուր : Լ'ըջի տեսակ կրիային գտնուած տեղերն աս ալ կը գտնուի, ու երկուքին ալ կերակուրը նոյն է . թէպէտ ասոր հաւկիթն աղէկ է, բայց միսը չուտուիր . ասոր պատենին ոսկորներէն կը շինեն զանազան տուփեր և ուրիշ գործիքներ ու զարդեր :

Երկուսին կրիաներն որսալու համար այլեայլ կերպեր կան : Հնդկաց ծովերուն մէջ աս կերպս կը բանեցընեն . եքինէիս կամ նաւակալ ըսուած պղտիկ ձկան վրայ օղակ մը կը կապեն երկայն չուանի մը ծայրը, ու անանկ ծովուն մէջ կը ձգեն . ձուկը որպէս զի ճար մը գտնէ ան չուանէն ազատելու, կ'երթայ կրիային փորը կը մանէ . իր վրայի թեփերը կրիային ներսի գին սաստիկ կը կոչին,

անանկ որ երբոր նաւակարները չուանը կը քաշեն՝ ձկան հետ մէկտեղ կը ընան ալ դուրս կուգայ : Լ'ս կերպը թէպէտ զուարճալի է, բայց այնչափ չգործածուիր : Երբեմն ալ կէտ կամ պալէնա ըսուած ձկան պէս ծովուն երեսը լողալու ատենը ձանկեր ձգելով կը բռնեն ու դուրս կը քաշեն . բայց ամենէն աւելի դիւրին կերպը՝ կրիաներուն ցամաք ելած ատենը բռնելն է : Լ'ս կրիաներուն էգերը հաւկիթ ձգելու համար երբեմն ինչուան վեց կամ եօթնհարիւր մղոն տեղ կը հեռանան ծովէն, ու աս ճամբորդութեանս մէջ իրենց համար աւազներուն մէջ լարուած չուանէ որոգայթներուն մէջ կ'իյնան : Լ'մենէն աւելի հոս դուրս պատկերին մէջ երեւցած կերպովը լաւ կը յաջողի կրիային որսը, և պատկերը Վուպա կղզւոյն աւազուտ ու անբնակ ծովափներէն մէկն է :

Որսորդները գիտնալով որ գարնան ատեն էգ կրիաները կ'երթան ցամաքը աւազներու մէջ հաւկիթնին թաղելու, որպէս զի դիւրութեամբ կարենան գործքերնին տեսնելու, պարզ ու լուսնկայ եղած գիշերներ կ'ընտրեն որսորդութիւննին ընելու : Ինչպէս որ պատկերին մէջ ալ կը տեսնուի, որսորդները վրայ կը հասնին, կրիաները կռնըկի վրայ կը պառկեցընեն, որով անոնք որչափ ալ ուզեն տեղերնէն չեն կրնար խլրտելու . ետքը կը սկսին մէկիկ մէկիկ չուաններով կապել ու առ 'ի շեղ տախտակի մը վրայէն քաշքըշելով սայլերուն վրայ կը հանեն, և ողջ ողջ ինչուան հեռու երկիրներ կը տանին :

ՀԱՆԵԼՈՒԿ

Ընդուն ծախէ, գընողն վախէ,
Գործածողն ոչ ճանաչէ :

ՄԱՐՏԻ ՀԱՆԵԼՈՒԿՆ ԻՐ ԳԼՈՒԽ :